

УДК 78(477.52)"18"

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-2-2>**Інна ДОВЖИНЕЦЬ,**

orcid.org/0000-0002-9663-2576

кандидат мистецтвознавства,

доцент кафедри музично-інструментального виконавства

Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка

(Суми, Україна) inna.dov@gmail.com

МУЗИЧНИЙ ПОБУТ СУМЧАН НАПРИКІНЦІ ХІХ СТОЛІТТЯ

У дослідженні найперше здійснено аналіз музичного середовища міста Суми наприкінці ХІХ століття, визначено соціокультурні умови його формування. Зокрема, наголошено на визначальній ролі підприємців, цукрових магнатів Харитоненків (батько і син), які доклали чимало зусиль до культурної розбудови повітового центру. Іншим важливим чинником визначено налагодження залізничного сполучення, що сприяло розвитку концертної практики в місті. Особливу увагу зосереджено на діяльності театрів, яка, за спогадами сучасників, була не надто вдалою, проте містяни полюбили цей вид мистецтва й активно відвідували театральні вистави.

Серед відомих музикантів, які відвідували Суми наприкінці ХІХ століття, у статті згадується композитор П. Чайковський, який гостював у садибі місцевого поміщика Миколи Кондратьєва (1871–1879) в селищі Низи, що поблизу Сум. Майже дев'ять років поспіль музикант відвідував це місце, надихався красою української природи і створював неперевершені музичні шедеври: увертюру до драми О. Островського «Гроза», Другу і Третю симфонії, працював над оперою «Коваль Вакула». У статті охарактеризовано творчу атмосферу, яка панувала в родині Кондратьєвих. Наголошено, що таке середовище виявилось комфортним для композиторської творчості майстра.

Розглянуто також музичний побут поміщиків Лінтварьових, у яких не раз гостював А. Чехов. Спогади про домашні концерти цієї родини залишилися у численному листуванні письменника. Вказано прізвища видатних митців того часу, які відвідували ці музичні вечори, серед яких – поет Олексій Плеїсєєв, журналіст і видавець Олексій Суворін, артист Олександринського театру Павло Свободін, письменник Казимир Баранцевич, письменник Іван Щеглов (Леонтьєв), професор-хімік Володимир Тимофєєв, а також музиканти: віолончеліст Маріан Семашко, диригент і піаніст Петро Шостаковський, флейтист Олександр Іваненко та інші.

У підсумку визначено, що практика сумських домашніх концертів відображала загальні тенденції тогочасного дворянського побуту. Значною мірою це формувало й музичне середовище повітового міста.

Ключові слова: Суми, музичне середовище, музичний побут, концерт, творчість.

Inna DOVZHYNETS,

orcid.org/0000-0002-9663-2576

Candidate of Art History,

Associate Professor at the Department of Choreography
and Music-Instrumental Performance

Sumy A. S. Makarenko State Pedagogical University

(Sumy, Ukraine) inna.dov@gmail.com

MUSIC LIFE OF SUMY RESIDENTS AT THE END OF THE XIX-TH CENTURY

For the first time an analysis of Sumy town musical environment at the end of the XIX century is made, social cultural conditions of its formation are determined. In particular, the crucial role of the entrepreneurs, sugar business barons the Kharitonenko (a father and his son) who applied every effort in order to develop the culture of a county centre is emphasized. It is determined that another important factor is railway communication which favoured concert activity in the town. Special attention is paid to theatres activity, which, according to contemporaries' recollection, was not quite successful, however, the townspeople liked this kind of art and visiting theatre performances was very popular.

Among famous musicians who visited Sumy at the end of the XIX-th century, as it is mentioned in the article, was P. Tchaikovsky, who stayed at local landowner Mykola Kondratiev's (1871–1879) estate in the Nyzy village, not far from Sumy. The musician had been visiting this place for almost nine years in succession, he was inspired by the beauty of Ukrainian nature and created unsurpassed musical masterpieces: overture to O. Ostrovsky's drama "The Storm", The Second and The Third Symphony, had been working at the opera "Vakula the Smith". In the article creative atmosphere of the Kondratiev's family is characterized. It is emphasized that such environment turned out to be comfortable for master's composing activity.

Music life of the landowners the Lintvarovs, where A. Chekhov stayed many times is also under consideration. Reminiscences about home concerts of this family can be found in the writer's numerous correspondence. Surnames of

famous masters of that time who visited such musical evenings are given. Among such personalities are a poet Oleksiy Pleshcheyev, a journalist and publisher Oleksiy Suvorin, an actor of the Oleksandrynskiy theatre Pavlo Svobodin, a writer Kazymyr Barantsevych, a writer Ivan Shcheglov (Leontiev), a chemist-professor Volodymyr Tymofeyev as well as musicians: a cellist Marian Semashko, a conductor and pianist Petro Shostakovsky, a flutist Oleksandr Ivanenko and others.

In conclusion it is noted that practice of Sumy home concerts was a result of general trends of the nobility life of that time. To a large extent it also formed musical environment of a county town.

Key words: *Sumy, musical environment, music life, concert, creative activity.*

Постановка проблеми. За віковими стандартами, Суми – місто досить молоде, йому ледь більше ніж три з половиною століття (1652), протягом яких невелике козацьке поселення перетворилося на розвинений промисловий центр Північної Слобожанщини. Дорадянський період, всебічно досліджений науковцями, охоплює різні етапи становлення: розквіт у середині ХVІІ століття, коли Суми були центром слобідського козацтва (1658–1765), певна стагнація наприкінці ХVІІІ, бурхливе економічне і культурне відродження у другій половині ХІХ. І хоча загальні обриси історичного буття Сум відомі, певні важливі події не залишили по собі жодного сліду. Наголошуючи на цьому, журналіст В. Івченко досить влучно охарактеризував менталітет сумчан, для яких «<...> зникає майже все, і кожне покоління живе, як перше, не дуже пам'ятаючи про тих, хто жив тут раніше» (Івченко, 2015: 1). «Білих плям» особливо сповнений музичний літопис, хроніки якого, майже не збереглися в архівних документах.

Аналіз досліджень. Музична історія Сумщини неодноразово привертала увагу дослідників. Найбільш ґрунтовне вивчення вона отримала в дисертації музиканта-краєзнавця Георгія Локощенка (Локощенко, 1991), в якій Сумщину репрезентовано як регіон з певними культурними осередками (Глухів, Лебедин, Охтирка, Ромни, Суми) і ustalеними традиціями (церковний спів, кобзарське мистецтво). У цій, написаній наприкінці ХХ століття праці, значною мірою висвітлено досягнення музичного життя радянського періоду, зокрема становлення самодіяльних колективів, творчість видатних співаків, вихідців із Сумщини – Б. Гмирі, П. Білинника, А. Мокренка та ін.

Дослідженням музичної культури Сумщини також займалися заслужені діячі мистецтв України Валентина і Людмила Макарови. Коло їх зацікавленості – видатні митці, які у ХІХ столітті періодично відвідували наш край, відпочивали й працювали тут, надихаючись красою української природи, зокрема композитори П. Чайковський і С. Рахманінов. Автори збрали й упорядкували значний документальний матеріал: науково-популярні видання та літературно-художній альбом

містять хронологію перебування музикантів на Сумщині, зразки епістолярної спадщини, рідкісні фотоматеріали (Макарова, Макарова, 2003, 2013; Макарова, Макарова, Шейко, 2014). Краєзнавчі інтереси сестер Макарових певною мірою перетинаються з тематикою пошукової діяльності журналіста Абрама Народицького, який понад сорок років збирав в архівах Москви, Києва, Харкова, Клима інформацію про зв'язки П. Чайковського з Сумщиною. Результатом цієї подвигницької праці стала брошура «Сторінка життя великого композитора (П. І. Чайковський на Сумщині)» (Народицький, 1973).

Мета статті – виявити особливості сумського музичного середовища наприкінці ХІХ століття; визначити чинники, що впливали на його формування.

Виклад основного матеріалу. Віднайдені окремі матеріали надають лише уривчасті відомості про культурне життя міста Суми в ХІХ столітті. Вони стосуються переважно театрального дозвілля городян. Зокрема відомо, що на рубежі 1800-х років значної популярності серед населення набули вистави балаганного театру, у якому ставили народні драми, гумористичні й сатиричні сценки з народного життя. 1806 року в центрі Сум було навіть споруджено приміщення для таких дійств і для виступів заїжджих труп (Історія міст і сіл, 1973: 94).

У середині ХІХ століття (1865) сумчани мали вже свій любительський театр, який розміщувався у спеціально збудованому дерев'яному, добре обладнаному будинку в центрі міста. Його засновник і власник – ентузіаст театральної справи, місцевий купець Михайло Бабич, організував драматичний гурток, брав участь у постановках, писав п'єси для аматорських вистав. У репертуарі провінційного театру були твори російських і українських письменників – О. Сухово-Кобиліна, О. Островського, М. Гоголя, І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка. Хоча художній рівень вистав був не досить високий, містяни залюбки відвідували театр, діяльність якого тривала протягом десяти років.

Згадки про театральне життя повітового міста наприкінці 1880-х років залишив А. Чехов, який

у цей час гостював у садибі поміщиків Линтварьових на Луці, поблизу Сум¹. У своїх нотатках він пише про популярний на той час літній театр, розташований в саду «Швейцарія» на лівому березі Псла. Це було одне з улюблених місць відпочинку сумчан. Дерев'яна будівля вміщувала майже 700–800 глядачів, проте театр не мав стаціонарної трупи, тут переважно гастролювали приїжджі артисти, які залучали й місцевих акторів. Як зазначає дослідник історії Сум Д. Кудінов, «<...> з костюмами і декораціями було складно, бо майже кожен два дні ставили нові п'єси. Спектаклі рясніли імпровізаціями» (Кудінов, 2014: 11). Свої враження про відвідання театру А. Чехов висловив у листі до друга і колеги Олексія Суворіна: «Був я в Сумах в театрі і дивився «Другу молодість»². Актори були у таких штаних і грали в таких вітальнях, що замість «Другої молодості» вийшла «Лакейська». В останньому акті за сценою били в барабан. Мають ставити «Тетяну Репіну» й «Іванова»³. Сходжу. Уявляю, яким буде Адашев»⁴» (Чехов, 1889: 204). Тему театрального життя Сум письменник продовжив у листуванні з братом Іваном Павловичем і драматургом Іваном Леонтєвим (Щегловим). Зокрема, у листі до Леонтєва він писав про широкий репертуар повітового театру, який включав «16 новітніх п'єс, не кажучи вже про старі», і про схильність трупи до «одноактних, але довгих творів» (Чехов, 1889: 206). Загалом, оцінюючи рівень місцевого театру, А. Чехов вважав його «поганим», гру акторів як «чоботарів, які добрі й корисні люди, але якщо лізуть <...> на сцену, то справи кепські» (Чехов, 1889: 206), а місцеву публіку – як нудну (Чехов, 1889: 199).

Про діяльність театру «Швейцарія» ідеться і в оповіданні іншого представника російської літератури – Олександра Купріна (Куприн, 1971), який певний час, за іронією долі, мав щастя служити в цьому храмі Мельпомени. Провінційна сцена не справила на нього позитивного враження: «П'єси ставилися, як на кур'єрських. Невеликі драми і комедії йшли з однієї репетиції» (Куприн, 1971: 331). Проте, як зазначав класик, саме завдяки постійному оновленню, театр охоче відвідували містяни. Глядацька зала завжди була

переповнена, а «зовні, навколо бар'єра, густо чорніла юрба безкоштовних глядачів» (Куприн, 1971: 326).

З'ясувати музичне минуле Сум вдається тільки починаючи з кінця XIX століття, коли відомості про нього з'являються в міській та губернській пресі, фіксуються в поодиноких документах, що збереглися у фондах державних установ і приватних зібраннях. Як і все життя повітового міста, воно було тісно пов'язане з діяльністю славнозвісної родини найвпливовіших підприємців Царської Росії – Харитоненків. Іван Герасимович Харитоненко (1822–1891) – засновник і власник найбільшого на той час в Європі цукрового синдикату, був відомим благодійником і меценатом. Міський голова (1867–1873), губернський гласний (1865–1886) і просто патріот свого міста, він доклав багато зусиль не тільки для економічного розвитку Сум, які любив і заповідав нащадкам «любити так само, як і він». І. Харитоненко витрачав величезні суми на добротність – спорудження реального училища, жіночої гімназії, селянського банку, дитячого притулку, на благоустрій вулиць тощо. Це сприяло розквіту міста і, як вказує дослідниця історії міста Л. Покидченко, «Суми майже повністю своїм процвітаням були зобов'язані Харитоненку» (Покидченко, 2013: 130). Благодійницька діяльність цукрозаводчика поширювалась і на підтримку навчальних закладів. Зокрема, його пожертва Харківському відділенню Російського музичного товариства для купівлі будинку для Музичного училища на Катеринославській вулиці 1883 року становила вісімдесят тисяч рублів. Незаможним студентам меценат надавав стипендії. Відомо що уряд затвердив (12 серпня, 1885) в Харківському університеті вісімнадцять іменних харитоненківських стипендій по 300 карбованців кожна (Высочайшие повеления, 1885: 3). Грошову допомогу підприємець надавав також учням Сумського реального училища, чоловічої Олександрівської та жіночої гімназій.

Завдяки «комерційному генію» Івана Харитоненка маленьке повітове містечко, з населенням 10,3 тисячі мешканців, у період з 1850-х років до кінця XIX століття збільшилося майже у п'ять разів (50,4 тис.) і набуло ваги мало не губерньського міста.

Гідним спадкоємцем і послідовником Івана Герасимовича став його син Павло Іванович Харитоненко (1853–1914). Він успадкував від батька не тільки хист підприємця, завдяки якому значно розширив цукрову імперію, здобувши статус «цукрового короля», а й дар благодійництва. Як повідомлялось в газеті «Русское слово»

¹ А. П. Чехов відвідував Суми тричі: у 1888, 1889 та 1894 роках.

² «Друга молодість» – п'єса драматурга Петра Невежіна.

³ «Іванов» і «Тетяна Репіна» – п'єси А. Чехова, написані відповідно у 1887 та 1889 роках.

⁴ Олександр Іванович Адашев (Платонов, 1871–1934) – російський актор. До вступу 1898 року у трупу МХТ грав перші ролі у провінційних театрах.

(1914): «Протягом багатьох років П. Харитоненко був директором Московського відділення Імператорського російського музичного товариства, у підпорядкуванні якого перебувала Московська консерваторія⁵. На його кошти виховувалось багато українських студентів – тільки в одній консерваторії 20 осіб» (Печать о Харитоненко, 1914: 4). Зокрема, він надав можливість талановитому юнаку з Лебедина Івану Стешенку, якого називали «українським Шаляпіним», навчатись в Італії, а згодом – отримати світове визнання⁶.

Незважаючи на те, що фірма «Харитоненко» мала представництва в Москві, Петербурзі, Харкові, Томську, Новосибірську, Владивостоці, а її господар більшість часу проживав у Москві та у своєму маєтку Наталіївці (нині – Харківська область), головна контора цукрового синдикату містилась у Сумах. Павло Іванович постійно опікувався проблемами рідного міста, він прагнув зробити свою «цукрову столицю» кращою, привабливішою, піднести її рівень як промислового і культурного центру. Зокрема, з метою поширення інформації про Суми П. Харитоненко запросив найкращих московських фотомайстрів П. Макашова і М. Грамма, які закарбували у світлинах всі пам'ятні місця й околиці міста. Було виготовлено більше трьохсот знімків, які використовувались як путівник по Сумах. Кращі фотографії увійшли до серії поштових листівок. Такої значної реклами у той час не мали навіть губернські міста. Як зазначає краєзнавець Т. Скибицька, меценатство було лише складовою приватного життя Харитоненків, а «головна мета їх полягала у витворенні в Сумах необхідного культурного середовища, завдяки якому б назавжди зникло уявлення про це місто як про «кепське південне повітове містечко», яким його 1898 року побачив О. Купрін» (Скибицька, 1992: 40).

Одним із факторів створення такого середовища було налагодження залізничного сполучення, яке відкривало перспективи для сумчан долучитись до тогочасних мистецьких досягнень і

надбань. Так, 1876 року розпочалося будівництво залізничної колії, що поєднала Суми із значними культурними центрами – Харковом і Києвом. Сталева магістраль була вкрай необхідною і для розвитку промисловості. Вивезення значних обсягів виробленого цукру вимагало зручних умов транспортування. Через два роки сумчани могли відвідати вже не тільки Київ і Харків, а й з численними пересадками дістатись Москви, хоча така дорога була коштовною і довготривалою. У листі до брата А. Чехов писав: «Їхати до Сум нудно і втомливо...» (Чехов, 1888: 265), а К. Баранцевичу пояснював: «Маршрут такий: Москва – Курськ – Ворожба – Суми...» (Чехов, 1888: 266).

Через десять років після вперше почутого гудка паровоза з ініціативи Павла Харитоненка розпочалось прокладання нової, Белгород-Сумської лінії залізничного сполучення (1898). Таке активне розгортання залізничних магістралей відкривало широкі можливості для гастрольної діяльності. Як зазначає Д. Кудінов: «Залізниця стимулювала розвиток науки, освіти і культури <...> Прибуття сюди на «чугунці» таких відомих діячів науки і культури, як А. Чехов, В. Воронцов, О. Плещеев, О. Купрін, Л. Собінов, Ф. Шаляпін, позитивно впливало на творче життя міста» (Кудінов, 2009: 13).

Серед видатних музикантів, які відвідували Суми наприкінці ХІХ століття, варто назвати Петра Ілліча Чайковського. Відомо, що протягом 1860–1870-х років композитор гостював у своїх друзів: у маєтку князя Олексія Голіцина в містечку Тростянець (1864) і в садибі поміщика Миколи Кондратьєва, предводителя дворянства Сумського повіту, в селищі Низи, неподалік від Сум. Майже щоліта, починаючи з 1871 і по 1879 рік⁷, П. Чайковський натхненно працював у цьому «райському куточку» на березі Псла, де були створені всі умови й для відпочинку.

У низівському будинку завжди радо приймали композитора. Спогади його мешканців відтворюють музичну атмосферу, яка панувала в ті щасливі дні спілкування з митцем. Так, Надія Кондратьєва⁸ розповідала, що в садибі часто влаштовувались концерти і літературно-музичні вечори. Зазвичай це відбувалося з нагоди приїзду гостей: братів композитора Анатолія і Модеста, письменника Болеслава Маркевича, поета Олексія Апухтіна, автора популярних міських романсів Сергія Донаурова та інших. У пам'яті юної дівчини збереглося, що

⁵ Протягом 1885–1897 років Павло Іванович Харитоненко кандидат, а потім директор Московського відділення ІРМТ.

⁶ Стешенко Іван Никифорович (1894–1937) – видатний український оперний і камерний співак-бас. Народився в м. Лебедин Охтирського повіту (нині Сумської області). Завдяки матеріальній підтримці Павла Харитоненка і графа Олексія Капніста протягом трьох років навчався в Мілані (Дж. Дельфьоме, Люченці). 1914 року брав участь у міжнародному конкурсі молодих співаків у Пармі, де здобув І премію. Протягом 1921–1931 років співав на оперних сценах Чикаго, Нью-Йорка, Вашингтона, Філадельфії, Бостона, Парижа («Гранд-Опера», 1930), Лондона. 1934 року повернувся на батьківщину (соліст Харківського оперного театру і Харківської філармонії). Помер у сумнозвісному 1937 році, причина смерті невідома.

⁷ Виняток становить лише 1877 рік.

⁸ Надія Миколаївна Кондратьєва – дочка Миколи Дмитровича та Марії Сергіївни Кондратьєвих, господарів будинку.

Анатолій Ілліч мав прекрасний ліричний баритон і дуже гарно виконував романси «свого геніального брата. Я багато чула відомих співаків і талановитих любителів, – зауважувала учасниця цих подій, – але жоден з них так не співав «Страшную минуту», «Слеза дрожит...» та інші прекрасні романси Петра Ілліча» (Кондратьєва, 1973: 105). Під час музикування П. Чайковський сідав за рояль і акомпанував брату, а Анатолій Ілліч, «обіпершись на попітр, співав з таким почуттям, з такою любов'ю <...> І дивовижні звуки лилися в тиші української ночі, і всі слухали, затамувавши подих, молодого співака...» (Кондратьєва, 1973: 105). В імпровізованих домашніх концертах брала участь також консерваторська учениця П. Чайковського піаністка Анна Левінсон, яка, за рекомендацією Петра Ілліча, узимку в Москві, а влітку в Низах навчала маленьку Діну⁹ грати на фортепіано. Виконувала вона, як правило, п'єси композитора. Для проведення таких вечорів П. Чайковський навіть замовляв ноти в Москві, у нотвидавця П. Юргенсона. Зокрема, перебуваючи в Низах у червні 1873 року, він просив Петра Івановича надіслати для М. Кондратьєва кілька нотних збірок, переважно народних пісень для голосу з фортепіанним акомпанементом, а також *Andante* з його Першого квартету у дворучному перекладенні для фортепіано К. Кліндворта (Чайковський, 1873: 265).

Середовище Низів виявилось комфортним для П. Чайковського. Налаштований побут, атмосфера приємного, невимушеного спілкування, перебування серед природи і цілющої енергетики народного джерела сприяли втіленню творчих планів¹⁰. Дев'ять років поспіль композитор повертався в це приємне для нього оточення, де народжувались сюжети і теми його геніальної музики.

Творча атмосфера панувала і в будинку поміщиків Лінтварьових на Луці. Вечорами тут завжди звучала музика, яка збирала гостей і членів великої родини¹¹. Спогади про ці домашні

концерти залишились у численному листуванні А. Чехова. Музичним центром великого прогресивного й висококультурного сімейства був молодший син – Георгій, який майстерно грав на роялі і «тішив своєю музикою» всіх присутніх. Юнак закінчив Харківське музичне училище, певний час навчався в Петербурзькій консерваторії, проте повного курсу не закінчив, оскільки, за словами А. Чехова, «не мав конкретних планів і ледарював» (Чехов, 1890: 9). Однак, на думку письменника, він був, безсумнівно, талановитим музикантом і хорошою, доброю людиною. «Жорженька – талант, писав А. Чехов у листі до О. Плещеева. – З усіх піаністів, скрипалів, диригентів, барабанщиків і сурмачів, яких я тільки знав на своєму віку, Жорженька єдиний видається мені художником. У нього є душа, чуття і погляди <...> Головне його горе – лінь і несміливість. Він не вірить у себе» (Чехов, 1888: 41).

Особливо оживала садиба Лінтварьових з приїздом столичних гостей. Окрім Антона Павловича і членів його родини¹², на запрошення письменника в іменні на Луці побували поет Олексій Плещеев, журналіст і видавець Олексій Суворін, артист Олександринського театру Павло Свободін, письменник Казимир Баранцевич, письменник Іван Щеглов (Леонтєв), професор-хімік Володимир Тимофеев та інші. Георгій був палким шанувальником творчості Чайковського, тому, поряд із п'єсами відомих російських і західноєвропейських композиторів, в музичній вітальні часто звучала його музика. Влаштувалися і камерні вечори за участю віолончеліста, студента Московської консерваторії Маріана Семашка, диригента й піаніста, засновника московського товариства любителів музичного і драматичного мистецтва Петра Шостаковського, флейтиста Олександра Іваненка, які з задоволенням музикували з Жоржем в дуетах. У листі до О. Плещеева Антон Павлович писав: «Скоро до нас приїде віолончеліст. Дуети будуть гарні...» (Чехов, 1889: 211). За спогадами Марії Павлівни, приїздив Маріан Ромуальдович завжди зі своєю віолончеллю і, крім того, що вечорами тішив прекрасною музикою, щоранку виконував музичні вправи, як і належить серйозному музиканту (Чехова, 1960: 143). Зазвичай він репрезентував світському товариству оригінальні твори для віолончелі Д. Поппера, Г. Форте та перекладення камерної і фортепіанної

⁹ Діною в дитинстві називали дочку М. Кондратьєва, Надію Миколаївну.

¹⁰ Перебуваючи на Сумщині, П. Чайковський працював над увертюрою до драми О. Островського «Гроза» і над оркестровою оперою «Опричник», Другою (с-moll) і Третьою (D-dur) симфоніями, оперою «Коваль Вакула», над підручником «Керівництво до практичного вивчення гармонії». Крім того, він написав кілька фортепіанних п'єс і романсів.

¹¹ Родина Лінтварьових: мати – Олександра Василівна Лінтварьова (уроджена Розальон-Сошальська (1833–1909); доньки: Зинаїда Михайлівна (1857–1891) – лікар, Олена Михайлівна (1859–1922) – лікар, Наталя Михайлівна (1863–1943) – вчителька; сини: Павло Михайлович (1861–1911) – член Сумської повітової земської управи, його дружина Антоніна Фокіївна (уроджена Бурлей); Георгій Михайлович (1865–1943) – земський діяч, піаніст, депутат Державної думи.

¹² У просторому і світлому флігелі, який знімав Антон Павлович для своєї великої родини, разом з ним поперемінно відпочивали: батько – Павло Єгорович; мати – Євгенія Яківна; брати Олександр, Микола, Іван, Михайло; сестра Марія та інші родичі.

музики, зокрема «Лебідь» К. Сен-Санса, «Ноктюрн» і «Баркаролу» П. Чайковського. Натхнений грою музиканта, Михайло Чехов писав кузену О. Долженку: «Милий, чарівний пан Семашко дав нам концерт <...> Шкода, що ти його не чув» (Чехов, 1964: 58). Для ансамблевого музикування спеціально замовляли ноти. Зокрема відомо, що О. Плещеев надсилав з Москви Георгію Лінтварьову твори обожнюваного ним П. Чайковського та композитора-віолончеліста К. Давидова.

У вечірній час часто грали також фортепіанні дуети і співали. «Останні два тижні у нас гостював один харківський знайомий, великий любитель музики, – писав Георгій Лінтварьов, – і я щодня грав з ним у чотири руки...» (Лінтварев, 1888: 47). Брат А. Чехова – Микола Павлович, художник за освітою, також досить гарно володів інструментом. Не зважаючи на те, що вивчився грати самотужки, він, за спогадами, задушевно виконував ноктюрни і мазурки Ф. Шопена і, безумовно, міг скласти другу партію фортепіанного ансамблю. Романси ж прекрасно виконувала

молодша із сестер Лінтварьових – Наталія. Про це, зокрема, А. Чехов згадував у листі до Суворіна (Чехов, 1888: 280).

До концертів у дворянській садибі долучались і сумські музиканти. Дружні стосунки поєднували Георгія Лінтварьова з піаністом Леонідом Кагадєєвим, який доклав багато зусиль до налагодження концертного життя і розбудови музичної освіти у місті. Вони часто музикували в чотири руки, опановуючи перекладення симфонічної і камерної музики, зокрема творів П. Чайковського.

Висновки. Отже, збережена епістолярна спадщина, архівні документи свідчать про те, що наприкінці ХІХ століття в маєтках сумської знаті панувала атмосфера домашнього музикування. У музичних вечорах брали участь як місцеві музиканти, так і видатні столичні гості, які із задоволенням відвідували повітове містечко. Саме практика домашніх концертів, яка відображала загальні тенденції тогочасного дворянського побуту, значною мірою формувала музичне середовище Сум того часу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Высочайшие повеления. *Циркуляр по Харьковскому учебному округу*, 19. 01. 1885–12. 12. 1886. No 10. 36 с.
2. Івченко В. Ліхії дев'яності: як не сумували Суми. Київ : Темпора, 2015. 268 с.
3. Історія міст і сіл Української РСР : у 26 т. Сумська область / редкол.: І. Макухін, І. Гринченко, Г. Долгін та ін. Київ : Головна редакція української радянської енциклопедії АН УРСР, 1973. 695 с.
4. Кондратьєва Н. Воспоминания о Чайковском / сост. Е. Бортникова, К. Давыдова, Г. Прибегина ; ред. В. Протопопов : 2-е изд. Москва : Музыка, 1973. С. 102–118.
5. Кудинов Д. Как в Сумах появился первый паровоз. *Ваш шанс*. Сумы, 2009. № 44, 4 листопада.
6. Кудинов Д. Сумские храмы Мельпомены. *Данкор*. Сумы, 2014. 26 марта.
7. Куприн А. И. Как я был актером. *Собрание сочинений в 9 томах*. Москва : Художественная литература, 1971. Т. 4. С. 311–338.
8. Лінтварев Г. Письмо Плещееву А. Н. 20 августа 1888 г. Сумы. Российская государственная библиотека. Отдел рукописей. Письма. Ф. 5. Оп. 1 Л. 47.
9. Локощенко Г. *Музыкальная жизнь Сумщины (середина ХVІІ – 80-е гг. ХХ века)*. (Автореф. канд. искусствоведения). Киевская государственная консерватория им. П. И. Чайковского. Киев, 1991. 24 с.
10. Макарова В., Макарова Л. Гармония времен: страницы музыкальной культуры Сумщины. Сумы : Сум ГПУ им. А. С. Макаренко, 2013. 256 с.
11. Макарова В., Макарова Л. І слово в пісні відгукнеться. Суми : Собор, 2003. 288 с.
12. Макарова В., Макарова Л., Шейко В. Сумщина в долях трьох геніїв: літературно-художнє видання. Київ : Фолігрант, 2014. 200 с.
13. Народицький А. Сторінка життя великого композитора: П. І. Чайковський на Сумщині. Київ : Знання, 1973. 32 с.
14. Печать о Харитоненко. *Сумской вестник*. 1914. № 134. 16 июня.
15. Покидченко Л. Иван Харитоненко – засновник династії цукрозаводчиків. *Архіви України*. 2013. № 1. С. 127–145.
16. Скибицька Т. Харитоненки. *Пам'ятки України*. 1992. № 2–3. С. 39–40.
17. Чайковский П. Письмо Юргенсону П. И., 2 июня 1873 г. Низы. *П. И. Чайковский – П. И. Юргенсон. Переписка : в 2-х т.* / сост. П. Вайдман. Т. 1. (1866–1885). Москва : Юргенсон, 2011. С. 265.
18. Чехов А. Письмо Баранцевичу К. С., 10 мая 1888 г. Сумы. *Полное собрание и писем : в 30 т. Письма : в 12 т.* / АН СССР. Ин-т мировой лит. им. А. М. Горького. Т. 2. 1887 – сентябрь 1888. Москва : Наука, 1976. С. 266.
19. Чехов А. Письмо Леонтьеву (Щеглову) И. Л., 6 мая 1889 г. Сумы. *Полное собрание и писем : в 30 т. Письма : в 12 т.* / АН СССР. Ин-т мировой лит. им. А. М. Горького. Т. 3. Октябрь 1888 – декабрь 1889. Москва : Наука, 1976. С. 206.
20. Чехов А. Письмо Плещееву А. Н., 14 мая 1889 г. Сумы. *Полное собрание сочинений и писем: В 30 т. Письма : В 12 т.* / АН СССР. Ин-т мировой лит. им. А. М. Горького. Т. 3. Октябрь 1888 – декабрь 1889. Москва : Наука, 1976. С. 211–213.
21. Чехов А. Письмо Плещееву А. Н., 25 октября 1888 г. Москва. *Полное собрание сочинений и писем: В 30 т. Письма : В 12 т.* / АН СССР. Ин-т мировой лит. им. А. М. Горького. Т. 3. Октябрь 1888 – декабрь 1889. Москва : Наука, 1976. С. 41.

22. Чехов А. Письмо Суворину А. С., 30 мая 1888 г. Сумы. *Полное собрание сочинений и писем: В 30 т. Письма : В 12 т.* / АН СССР. Ин-т мировой лит. им. А. М. Горького. Т. 2. 1887 – сентябрь 1888. С. 280.
23. Чехов А. Письмо Суворину А. С., 4 мая 1889 г. Сумы. *Полное собрание сочинений и писем : в 30 т. Письма : в 12 т.* / АН СССР. Ин-т мировой лит. им. А. М. Горького. Т. 3. Октябрь 1888 – декабрь 1889. Москва : Наука, 1976. С. 202–205.
24. Чехов А. Письмо Чеховой М. П., 14 января 1890 г. Петербург. *Полное собрание сочинений и писем : в 30 т. Письма : в 12 т.* / АН СССР. Ин-т мировой лит. им. А. М. Горького. Т. 3. Январь 1890–февраль 1892. С. 9.
25. Чехов А. Письмо Чехову И. П., 7 или 8 мая 1888 г. Сумы. *Полное собрание сочинений. Письма : в 12 т.* / АН СССР. Ин-т мировой лит. им. А. М. Горького. Т. 2. 1887 – сентябрь 1888. С. 265.
26. Чехов А. Письмо Чехову И. П., конец апреля или начало мая 1889 г. Сумы. *Полное собрание сочинений. Письма : в 12 т.* / АН СССР. Ин-т мировой лит. им. А. М. Горького. Т. 3. Октябрь 1888 – декабрь 1889. Москва : Наука, 1976. С. 199–200.
27. Чехов М. Вокруг Чехова. Встречи и впечатления. Москва : Московский рабочий, 1964. 128 с.
28. Чехова М. Из далекого прошлого. Москва : Гослитиздат, 1960. 272 с.

REFERENCES

1. Vysochajshie poveleniya. *Cirkuljar po Har'kovskomu uchebnomu okrugu* (1885–1886) [The supreme orders. A circular on Kharkiv academic district (1885–1886)]. № 10. 36 p. [in Russian].
2. Ivchenko V. (2015). Likhiie dev'ianosti: yak ne sumuvaly Sumy [The wild ninetieth: about busy Sumy town. Kyiv Tempora]. Kyiv : Tempora. 268 p. [in Ukrainian].
3. Istorii mist i sil Ukrainkoj RSR : u 26 t. Sumska oblast (1973) [History of towns and villages of the Ukrainian SSR: in 26 volumes. Sumy region] / [red. kol.: I. Makukhin, I. Hrynchenko, H. Dolhin ta in.]. Kyiv : Holovna redaktsiia ukrainkoj radianskoj entsyklopedii AN URSR. 695 p. [in Ukrainian].
4. Kondrat'eva N. (1973). Vospominaniya o Chajkovskom [Reminiscences about Tchaikovsky] / [cost. E. Bortnikova, K. Davydova, G. Pribegina; red. V. Protopopov]: 2-e izd. Moscow : Muzyka. С. 102–118. [in Russian].
5. Kudinov D. (2009). Kak v Sumah pojavilsja pervyj parovoz [About the first railway engine in Sumy]. *Vash shans*. Sumy. № 44. [in Russian].
6. Kudinov D. (2014). Sumskie hramy Mel'pomeny [Sumy Melpomene cathedrals]. *Dankor*. Sumy. 26 marta. [in Russian].
7. Kuprin A. (1971). Kak ja byl akterom [I used to be an actor. How it was]. *Sobranie sochinenij v 9 tomah*. Moscow : Hudozhestvennaja literatura. Vol. 4. P. 311–338. [in Russian].
8. Lintvarev G. (1888). Pis'mo Pleshchevu A. N. 20 avgusta. Sumy [A letter to A. N. Pleshcheyev of 20 August. Sumy]. *Rossijskaja gosudarstvennaja biblioteka. Otdel rukopisej. Pis'ma*. F. 5. Op. 1 L. 47. [in Russian].
9. Lokoshhenko G. (1991). *Muzykal'naja zhizn' Sumshchiny (sredina XVII – 80-e gg. XX veka* [Music life of Sumshchina (the middle of the XVII – 80-ties of the XX century)]. (Aref. kand. iskusstvovedeniya). Kievskaja gosudarstvennaja konservatorija im. P. I. Chajkovskogo. Kyiv. 24 p. [in Russian].
10. Makarova V., Makarova L. (2013). Garmonija vremen: stranicy muzykal'noj kul'tury Sumshchiny [The harmony of times: pages of Sumshchina music culture]. Sumy : Sum GPU im. A. S. Makarenko. 256 p. [in Russian].
11. Makarova V., Makarova L. (2003). I slovo v pismi vidhuknetsia [And the word from a song will respond]. Sumy : Sobor. 288 p. [in Ukrainian].
12. Makarova V., Makarova L., Sheiko V. (2014). Sumshchyna v doliakh trokh heniiv: literaturno-khudozhnie vydannia [Sumshchina in the life of three geniuses: literary-artistic issue]. Kyiv : Folihrant. 200 p. [in Ukrainian].
13. Narodyt'skyi A. (1973). Storinka zhyttia velykoho kompozytora: P. I. Chaikovskij na Sumshchyni [A page from a famous composer's life: P.I. Tchaikovsky in Sumshchina]. Kyiv : Znannia. 32 p. [in Ukrainian].
14. Pechat' o Haritonenko (1914). [Publication about Kharitonenko]. *Sumskoj vestnik*. № 134. 16 ijunja. [in Russian].
15. Pokydychenko L. (2013). Ivan Kharytonenko – zasnovnyk dynastii tsukrozavodchikiv [Ivan Kharitonenko – a progenitor of a dynasty of sugar manufacturers]. *Arkhivy Ukrainy*. № 1. pp. 127–145. [in Ukrainian].
16. Skybytska T. (1992). Kharytonenky [The Kharitonenko's family]. *Pam'iatky Ukrainy*. № 2–3. pp. 39–40. [in Ukrainian].
17. Chajkovskij P. (2011). Pis'mo Jurgensonu P. I. 2 ijunja 1873 g. Nizy [A letter to Yurgenson P. I., 2 June 1873. Nyzy]. P. I. *Chajkovskij – P. I. Jurgenson. Perepiska : v 2-h t.* / [sost. P. Vajdman]. Vol. I. Moscow : Jurgenson. 265 p. [in Russian].
18. Chehov A. (1976). Pis'mo Barancevichu K. S., 10 maja 1888 g. Sumy [A letter to Barantsevych K. S., 10 May 1888. Sumy]. *Polnoe sobranie i pisem : v 3 t. Pis'ma : v 12 t.* / AN SSSR. *In-t mirovoj lit. im. A. M. Gor'kogo*. Vol. 2. 1887 – sentjabr' 1888. Moscow : Nauka. p. 266. [in Russian].
19. Chehov A. (1976). Pis'mo Leont'evu (Shheglou) I. L., 6 maja 1889 g. Sumy [A letter to Leontiev (Shcheglov) I. L., 6 May 1889. Sumy]. *Polnoe sobranie i pisem : v 3 t. Pis'ma : v 12 t.* / AN SSSR. *In-t mirovoj lit. im. A. M. Gor'kogo*. Vol. 3. Oktjabr' 1888 – dekabr' 1889. Moscow : Nauka. p. 206. [in Russian].
20. Chehov A. (1976). Pis'mo Pleshchevu A. N., 14 maja 1889 g. Sumy [A letter to Pleshcheyev A. N., 14 May 1889. Sumy]. *Polnoe sobranie i pisem : v 3 t. Pis'ma : v 12 t.* / AN SSSR. *In-t mirovoj lit. im. A. M. Gor'kogo*. Vol. 3. Oktjabr' 1888 – dekabr' 1889. Moscow : Nauka. pp. 211–213. [in Russian].
21. Chehov A. (1976). Pis'mo Pleshchevu A. N., 25 oktjabrja 1888 g. Moskva [A letter to Pleshcheyev A. N., 25 October 1888. Moscow]. *Polnoe sobranie i pisem : v 3 t. Pis'ma : v 12 t.* / AN SSSR. *In-t mirovoj lit. im. A. M. Gor'kogo*. Vol. 3. Oktjabr' 1888 – dekabr' 1889. Moscow : Nauka. p. 41. [in Russian].

22. Chehov A. (1976). Pis'mo Suvorinu A. S., 30 maja 1888 g. Sumy [A letter to Suvorin A. S., 30 May 1888. Sumy]. *Polnoe sobranie i pisem : v 3 t. Pis'ma : v 12 t. / AN SSSR. In-t mirovoj lit. im. A. M. Gor'kogo*. Vol. 2. 1887 – sentjabr' 1888. Moscow : Nauka. p. 280. [in Russian].
23. Chehov A. (1976). Pis'mo Suvorinu A. S., 4 maja 1889 g. Sumy [A letter to Suvorin A. S., 4 May 1889. Sumy]. *Polnoe sobranie i pisem : v 3 t. Pis'ma : v 12 t. / AN SSSR. In-t mirovoj lit. im. A. M. Gor'kogo*. Vol. 3. Oktjabr' 1888 – dekabr' 1889. Moscow : Nauka. pp. 202–205. [in Russian].
24. Chehov A. (1976). Pis'mo Chehovej M. P., 14 janvarja 1890 g. Peterburg [A letter to Chekhova M. P., 14 January 1890. Petersburg]. *Polnoe sobranie i pisem : v 3 t. Pis'ma : v 12 t. / AN SSSR. In-t mirovoj lit. im. A. M. Gor'kogo*. Vol. 3. Janvar' 1890–fevral' 1892. Moscow : Nauka. p. 9. [in Russian].
25. Chehov A. (1976). Pis'mo Chehovu I. P., 7 ili 8 maja 1888 g. Sumy [A letter to Chekhov I. P., 7 or 8 May 1888. Sumy]. *Polnoe sobranie i pisem : v 3 t. Pis'ma : v 12 t. / AN SSSR. In-t mirovoj lit. im. A. M. Gor'kogo*. Vol. 2. 1887 – sentjabr' 1888. Moscow : Nauka. p. 265. [in Russian].
26. Chehov A. (1976). Pis'mo Chehovu I. P., konec aprelja ili nachalo maja 1889 g. Sumy [A letter to Chekhov I.P., the end of April or the beginning of May 1889. Sumy]. *Polnoe sobranie i pisem : v 3 t. Pis'ma : v 12 t. / AN SSSR. In-t mirovoj lit. im. A. M. Gor'kogo*. Vol. 3. Oktjabr' 1888 – dekabr' 1889. Moscow : Nauka. pp. 199–200. [in Russian].
27. Chehov M. (1964). *Vokrug Chehova. Vstrechi i vpechatlenija* [Around Chekhov. Meetings and impressions]. Moscow : Moskovskij rabochij 128 p. [in Russian].
28. Chehova M. (1960). *Iz dalekogo proshlogo* [From the distant past]. Moscow : Goslitizdat. 272 p. [in Russian].